

Az európai nemzetállam és a globalizáció hatásai*

"Napjaink legégetőbb kérdése - olvashatjuk a *Globális dinamika és helyi környezet* című könyv bevezetőjében -, hogy ellenőrzés alá lehet-e újra vonni a nemzetállam keretein túl, államfölötti és globális szinten, a kapitalizmusban rejlő ökológiai, társadalmi és kulturális katasztrófákat okozó potenciált."¹ A piac képessége a gazdaság irányítására, új információk beáramoltatására vitán felül áll. Ám maguk a piacok csak az árak nyelvén kódolt üzenetekre reagálnak. A más területeken általuk előidézett hatásokkal szemben viszont érzéketlenek. Ez magyarázza Richard Münich liberális szociológus félelmét, hogy a jövőben a pótolhatatlan erőforrások kiapadásával, tömeges szintű kulturális elidegenedéssel és szociális forrongásokkal kell számolnunk, hacsak nem sikerül *politikai úton* határokat szabni a meggyengült és túlterhelt nemzetállamoktól úgymond elszabadulóban levő piacoknak.

Igaz ugyan, hogy a háború után a fejlett kapitalista társadalmak államai inkább fokozták, mint csökkentették a kapitalizmus ökológiai károkat okozó potenciálját, és hogy a jóléti államok bürokráciái segítségével felépített társadalombiztosítási rendszereik egyáltalán nem ösztönzik klienseiket saját életük irányítására. Ám a század harmadik negyedében a jóléti államnak sikerült jelentős mértékben csökkentenie az európai és más OECD (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet) országok magas termelési mutatókkal rendelkező gazdaságainak társadalmi szempontból nemkívánatos következményeit. A kapitalizmus, történelme során először, nem akadályozta többé a törvény előtti egyenlőség republikánus ígéretének teljesülését, sőt lehetővé tette azt. A törvény előtti egyenlőséget ugyanis a demokratikus, alkotmányos állam is garantálja, abban az értelemben, miszerint minden állampolgárnak egyenlő esélyt kell biztosítani jogai gyakorlására. Ebben a vonatkozásban beszél John Rawls, a politikai liberalizmus legbefolyásosabb jelenkori teoretikusa az igazságosan elosztott jogok "méltányossági értékéről" ["fair value"]. A hajléktalanok növekvő számával szembeállítva Anatole France szellemes mondása jut eszünkbe: nem "a híd alatt alvásnak" kellene az egyetlen, mindenki által egyformán élvezett jognak lennie.

Ha alkotmányainkat ebben a materiális értelemben olvassuk, vagyis a társadalmi igazságosság megvalósításáról szóló szövegekként, akkor a maguk számára *törvényt előíró* polgárok eszméje - miszerint a törvény hatálya alá tartozóknak magukat a törvény alkotóinak kell tekinteniük - a céltudatosan *önmeghatározó* társadalom jelentésével bővülve *politikai dimenziót* nyer. A háború utáni Európa jóléti államait építő politikusokat a demokratikus folyamatnak ez a dinamikus eszméje vezérelte. Ma már kezdjük belátni, hogy ez az eszme mindezidáig csak a nemzetállam keretein belül valósult meg. Ám ha a globális társadalom és globális gazdaság által meghatározott új helyzetben a nemzetállam eléri lehetőségeinek határait, a társadalmi szerveződés e formájával együtt két dolog tevődik kockára: a világszinten elszabadult kapitalizmus politikai szelídítése, és a legalábbis elfogadhatóan működő széleskörű demokrácia egyetlen formája. Kiterjeszhető-e a modern társadalmak demokratikus önformálásának e változata a nemzetállam határain túlra?

A kérdést három lépésben kívánom megközelíteni. Meg kell először vizsgálnunk a nemzetállam és a demokrácia összekapcsolódását, és azonosítanunk kell azoknak az erőnek a forrását, amelyeknek ez az egyedi szimbiózis jelenleg ki van téve. Ennek az elemzésnek a függvényében fogom azután leírni a nemzetállam utáni helyzet kihívásaira adott politikai válaszok négy formáját; ezek a válaszok adják a "harmadik útról" folyó viták paramétereit is. Végül, ebből a vitából kiindulva, egy, az Európai Unió jövőjére vonatkozó, offenzív álláspontot fogok felvázolni. Amennyiben régióink általában kiváltságos helyzetben levő állampolgárai jövőjükéről elmélkedve más országok és kontinensek szempontjait is figyelembe kívánják venni, szövetségi határok mentén kell elmélyíteniük az Európai Uniót, hogy a világ polgáraiként megteremthessék egy globális belpolitika előfeltételeit.

A demokráciát és a nemzetállamot érő kihívások

A "globalizáció" címszó alá foglalt és napjainkban a figyelem középpontjában levő folyamatok hatására átalakulóban van az a történelmi képződmény, melyet az állam, a társadalom és a gazdaság nemzeti határokon belüli egybeesése

(koextenzivitása) jellemez. A piacok globalizálódása nyomán a *nemzetközi* gazdasági rendszer, amelyben az államok határt vonnak a belföldi gazdaság és a külkereskedelmi kapcsolatok között, egy *államfölötti* gazdasággá változik át. Különösen jelentős ebből a szempontból a világszintű tőkeáramlás felgyorsulása és a nemzetgazdaságok globálisan összekapcsolódó tőkepiacok általi, kötelező minősítése. E tényezők magyarázatul szolgálnak arra is, hogy az államok már nem képezik a világméretű kereskedelmi kapcsolatok hálózatának csomópontjait, és ezáltal az államközi vagy nemzetközi kapcsolatok struktúrájával ruházzák fel.² Ma inkább az államok ágyazódnak a piacokba, mintsem a nemzetgazdaságok az államok kötelékeibe.

Természetesen a határok folyamatban levő erodálása nem csak a gazdaságra jellemző. David Heldnek és munkatársainak nemrégiben megjelent munkája a "globális átalakulásokról", a világkereskedelmen, tőkepiacokon és multinacionális korporációkon kívül - melyek termelési hálózatai az egész világot átfogják - további fejezeteket szentel a globális belpolitika, a békefenntartás és szervezett erőszak, az új médiák és kommunikációs hálózatok, a születő migrációs mozgások, hibrid kulturális formák stb. kérdésének. A társadalmi, kulturális és gazdasági élet határai rohamosan számolódnak fel, és visszahatnak az európai államiság megjelenését meghatározó alapvető feltételekre. A 17. században kialakult állam ugyanis, amely máig a politikai élet legjelentősebb kollektív szereplőjét adja, területi alapon szerveződik. Ám a nemzetállam utáni konstelláció véget vet annak a helyzetnek, amikor a politika és jogrend konstruktív módon fonódik össze az államhatárokon belüli gazdasági rendszerekkel és nemzeti hagyományokkal. A "globalizáció" címszó alatt összefoglalt tendenciák nemcsak belülről, a bevándorlás és kulturális rétegződés elősegítése által fenyegetik a népesség összetételének viszonylagos homogenitását, ami az állampolgárok nemzetállamba való integrációjának a politikai feltételt megelőző alapját képezi; még jelentékenyebb hatásuknak tulajdonítható az, hogy a globális gazdaság és társadalom szövevényébe egyre jobban belevesző állam autonómiája, cselekvőképessége és demokratikus lényege is visszaszorulóban van.³

Eltekintve az állam szuverenitásának empirikus korlátaitól, amelyek formális szinten továbbra is fennállnak,⁴ a továbbiakban a nemzetállam előjogai felszámolódásának három vetületét vizsgálom: (i) az állam ellenőrzési képességének csökkenése; (ii) a döntéshozó folyamatok legitimitációjának növekvő hiánya; (iii) az állam növekvő tehetetlensége a legitimitációja biztosításához hozzájáruló irányító és szervező funkciók betöltésére.

A nemzetállam meggyengülése

(i) Az autonómia elvesztése többek között azt jelenti, hogy az állam már nem tud saját erejére támaszkodva megfelelő védelmet nyújtani állampolgárainak *más* aktorok döntései által kiváltott hatások vagy a határain túlról eredő folyamatok közvetett hatásai ellen. Szó van itt egyrészt olyan "spontán határsértésekről", mint a környezetszennyezés, szervezett bűnözés, fegyverkereskedelem, járványok, a nagyszabású technológiák biztonsági kockázatai, másrészt a többi állam kiszámított stratégiáinak vonakodva elért hatásairól, melyek egyformán érintik azokat, akik részt vettek ezek kialakításában, és azokat, akik nem - gondoljunk például az egy állam határain kívül épült, ám a saját biztonsági előírásainak sem megfelelő atomerőművek által képviselt kockázatra.

(ii) A demokratikus legitimitáció deficitje lép fel valahányszor a demokratikus döntések meghozatalában résztvevők köre nem esik egybe az illető döntések által érintettek körével. Ugyancsak a demokratikus legitimitációt ássa alá, kevésbé nyilvánvalóan, de sokkal időtállóbban, ha a növekvő egymásrataltságból fakadó fokozódó összehangolási igényeket államközi egyezmények elégitik ki. A nemzetállamok intézményes beépülése egy nemzetfölötti egyezményekből és szervezetekből álló rendszerbe megteremti ugyan az egyes döntéshozási területeken országos szinten elveszített prerogatívák megfelelőit.⁵ Ám minél több kérdés dől el államközi tárgyalásokon, és minél fontosabbak ezek, annál több politikai döntés kerül ki a demokratikus vélemény- és akaratformálási szférából, melyek kizárólag állami szintűek. Az Európai Unióban a brüsszeli szakértők igen bürokratikus döntéshozási procedúrái jól példázzák ezt a demokrácia-deficitet, amit az országos döntéshozó szervektől a kormányok képviselőinek államközi testületei felé való elmozdulás okozott.⁶

(iii) A döntő kérdés mindazonáltal azoknak a beavatkozási lehetőségeknek a korlátozása, amelyeket az állam mindeközéig mozgósítani tudott önmagát legitimáló szociális intézkedéseinek kivételére. A nemzetállam területileg behatárolt mozgásteré, valamint a globális piacok és a tőke felgyorsult áramlása közötti, egyre táguló szakadékban eltűnőben van a "funkcionálisan önellátó belföldi gazdaság": "nem szabad egyenlőségjelet tenni a funkcionális önellátás és az autarkia közé... [Előbbi] nem azt jelenti, hogy egy országnak rendelkeznie kell a termékek 'teljes skálájával,' hanem csak azokkal a kiegészítő tényezőkkel - mindenképp tőkével és szervezettséggel -, amelyekre

egy ország munkaerő-kínálatának szüksége van a termeléshez"⁷. Azaz a szabad tőke, amelyet befektetési lehetőségei és üzleti nyereségei keresésében úgymond nem kényszerít semmi a szülőföldjén való maradásra, távozással fenyegethet valahányszor a kormány az életszínvonal, az állások biztonsága, valamint saját kereslet-ösztönző képessége védelmében megszorító intézkedéseket hoz a belföldi befektetésekkel kapcsolatban.

Ennélfogva gyengül a kormányok képessége arra, hogy mobilizálják a belföldi gazdaság valamennyi irányító mechanizmusát, hogy serkentsék a növekedést, és ezáltal biztosítsák legitimitásuk létfontosságú alapjait. A kereslet-ösztönző intézkedéseknek kontraproduktív külső hatásai lesznek a nemzetgazdaság működésére - ez történt a nyolcvanas években, az első Mitterand-kormány alatt -, mert mára a nemzetközi értéktőzsdék vették át a belföldi gazdasági intézkedések értékelésének szerepét. Számos európai országban a növekvő munkanélküliség, túlterhelt társadalombiztosítási rendszerek és csökkenő állami biztosítási bevételek ördögi köre jelzi, hogy a piac kiszorította a politikát. Az állam a következő dilemmával szembesül: minél nagyobb szükség van a kimerült állami költségvetések kiegészítésére az ingóságokra kivetett adók növelésével és fellendülést serkentő intézkedésekkel, annál nehezebb ezeket kivitelezni a nemzetállam keretein belül.

A mérlegelés paraméterei

A kihívásra két általános és két árnyaltabb válasz adható. A (i) globalizáció mellett és (ii) globalizáció, illetve deterritorializáció ellen állást foglalók közötti polarizáció a "harmadik út" keresésének egy (iii) többé-kevésbé defenzív, illetve egy (iv) többé-kevésbé offenzív változatához vezetett.

(i) A globalizáció támogatása az az elmúlt évtizedek gazdasági intézkedéseinek a kínálat irányába való eltolódását eredményező ortodox neoliberalizmusra támaszkodik. A globalizáció hívei az állam feltétel nélküli alárendelését hirdetik a globális társadalom integrációja piac uralta követelményeinek; egy "vállalkozó-állam" mellett érvelnek, mely feladja a munkaerő kivonásának tervét a piac törvényei alól, sőt még a környezeti erőforrások védelmét is. A nemzetfölötti gazdasági rendszer fogaskerekévé válva az állam a globális verseny negatív szabadságaihoz való hozzáférést biztosítaná polgárai számára, arra szorítkozva, hogy, mintegy üzletként, a vállalkozói tevékenységet segítő infrastruktúrát biztosítson, és a nyereségesség szempontjából vonzóvá tegye a helyi termelési lehetőségeket. Nem tárgyalhatom itt a neoliberális modell valamennyi előfeltevését, sem a társadalmi igazságosság és piaci hatékonyság viszonyáról folytatott tiszteletreméltó dogmatikai vitát.⁸ Mindazonáltal a neoliberális elmélet előfeltevései maguk szolgálnak két ellenvetéssel.

Tegyük fel, hogy a globalizáció hívei által elképzelt feltételek közt valóban sikeresen működni kezd egy teljesen liberalizált világgazdaság, valamennyi termelési tényező korlátlan mobilitásával (beleértve a munkaerőt is), a termelés területi szempontból kiegyensúlyozott eloszlásával és - a nagy cél - a munkaerő szimmetrikus eloszlásával. Bár van némi alapja ennek a feltevésnek, mindez feltételezi egy olyan átmeneti periódus nemzeti és nemzetközi szintű elfogadását, amelyet nemcsak a társadalmi egyenlőtlenségek és szociális megosztás drasztikus megnövekedése, hanem a morális normák és kulturális infrastruktúrák hanyatlása jellemez. Feltevődik a kérdés: mennyi idő alatt tudunk keresztülhaladni e "siralomvölgyön," és milyen áldozatokra lesz útközben szükség? Hány ember fog marginalizálódni és lemaradni a cél elérése előtt? A kultúra hány értéke fog áldozatul esni e "kreatív rombolásnak", és vesztődik el véglegesen?

Nem kevésbé aggasztó az a kérdés sem, hogy mit tartogat a jövő a demokrácia számára. Mert amennyiben a nemzetállam olyan funkciókat és cselekvési lehetőségeket veszít el, amelynek nem jönnek létre nemzetfölötti megfelelői, kétségkívül elveszítik minden valódi tartalmukat azok a demokratikus eljárások és intézmények, amelyek lehetővé teszik egy állam társult állampolgárai számára, hogy változtassanak életfeltételeiken. Ezt nevezi Wolfgang Streeck "a szavazócédula csökkenő vásárlóerejének"⁹.

A területiségtől az idegengyűlöletig

(ii) A demokrácia és a nemzetállam hatalmának meggyengülésére való reakcióként fogtak össze a strukturális átalakulás áldozatait potenciális vagy valóságos társadalmi pozícióvesztésének, valamint a demokratikus állam és állampolgárai elerőtlenedésének ellenállóit. Am a területiség e támogatóit, ahogy Charles Maier nevezi őket, erős, határokat szabó törekvései végső soron a demokrácia egalitárius és univerzalista alapjainak megkérdőjelezőjeként

leplezik le. A protekcionista érzések legalábbis a sokféleség, a másság és az összetett társadalmi feltételek etnocentrikus, xenofób és antimodernista visszautasítása malmára hajtják a vizet. Ez az érzés mindenki és minden ellen irányul, aki vagy ami átlépi a nemzetállam határait, a fegyvercsempészekről a kábítószer kereskedőkre és az ország biztonságát fenyegető maffiózókon át a nemzeti kultúrát fenyegető amerikai film- és információáradatig, vagy az idegen tőkéhez hasonlóan az életszínvonalat fenyegető vendégmunkásokig.

Még ha el is ismerjük e védekező reakciók racionális alapjait, könnyen belátható, hogy miért nem nyerheti vissza a nemzetállam egyszerűen a határok megerősítésével egykori erejét. A világgazdaság liberalizálódása, mely a második világháború után indult el és ideiglenesen a megszabott árfolyamok rendszerén alapuló, beágyazódott liberalizmus formáját öltötte, a Bretton Woods-i rendszer bukása után igen felgyorsult. Ám ez a felgyorsulás nem volt elkerülhetetlen. A WTO¹⁰ létrehozásával erősen megtámogatott szabadkereskedelmi rendszer mai kényszerei a politikai voluntarizmus gyümölcsei. Az Egyesült Államoknak a különböző GATT¹¹ tárgyalásokon gyakorolt nyomása ellenére a GATT nem jelentette egyoldalú döntések születését, inkább összesített és egyeztetett egyezményeket, melyek mindegyikének megvan a maga története; ezek az egyezmények számos független kormány közötti kompromisszumos tárgyalások eredményeképp születtek. És mivel a világpiac számos független szereplőnek e negatív integrációjából született meg, a korábbi status quót az *egyeztetett* döntések eredményeképpen létrejött, működő rendszer *egyoldalú* felszámolásával visszaállítani kívánó terveknek semmi esélye a sikerre; minden ez irányú kísérletnek szankciókra kell számítnia.

A globalizáció és területiség hívei vitájának holtpontra jutása egy "harmadik utat" kereső próbálkozásokhoz vezetett. Ezek variánsai egy többé-kevésbé defenzív és egy többé-kevésbé offenzív irányba ágaznak el. Az előbbi abból indul ki, hogy amennyiben a globális kapitalizmus immár elszabadult erőit többé nem is lehet megfékezni, hatásukat országos szinten ki lehet valamennyire védeni. Az utóbbi a hagyományos kötöttségei alól felszabadult piachoz fokozatosan felzárkózó nemzetfölötti politika átalakító erejébe veti reményeit.

(iii) A defenzív álláspont szerint minden olyan próbálkozás elkésettnek minősíthető, mely a politika és a piac által egységesített globális társadalom követelményei közötti alárendeltségi viszony megfordítására törekszik. Ennek ellenére, érvelnek hívei, a nemzetállamnak nemcsak reaktív, a befektetési tőke értékesítését elősegítő feltételek megteremtésére figyelő szerepet kell játszania; aktívan részt kell vennie minden, polgárait versenyképes készségekkel ellátni próbáló kísérletben. Működésében az új társadalompolitika nem kevésbé univerzalista, mint a régi. Ám célja nem a polgárok védelme a munkásélet tipikus veszélyei ellen, hanem elsősorban az, hogy ellássa őket azokkal a vállalkozói képességekkel, amelyek "önmegvalósító", önmagukra gondot viselni képes emberekké teszik őket. A "segíteni, hogy magukon segíthessenek" közismert szlogenje így gazdasági vetületre tesz szert: olyan készségek kialakítására utal, amelyeknek mindenkit alkalmassá kell tenniük a személyes felelősségvállalásra és kezdeményezésre, és ezáltal a piacon való helytállásra - ahelyett, hogy kudarcot vallana, és ily módon az állam segítségére szorulna. "A szociáldemokratáknak a jóléti állam kockázat-biztonság viszonyától a kormányzati, vállalkozói és munkaerőpiaci szférában egyaránt 'felelős kockázatvállalók'-ból álló társadalom felé kell fordulniuk... Az egyenlőségnek elősegítenie, nem akadályoznia kell a sokféleséget."¹² Természetesen ez csak az egyik, mindazonáltal kulcsfontosságú vetülete a programnak.

A neoliberalizmus etikai gyôzelme

Ami a "hagyományos" szocialistákat a "New Labour" vagy "New Centre" által felvázolt alternatívában zavarja, az nem annyira normatív magabiztossága, mint inkább az a vitatható empirikus előfeltevése, hogy a munka(hely), még ha nem is a hagyományos munkaviszony formájában, mégiscsak a "társadalmi integráció kulcstényezője" marad.¹³ Figyelembe véve a technikai haladásnak a munkaidő csökkentésére és a termelékenység növelésére irányuló hagyományos törekvését, valamint az ezzel párhuzamos munkahely-keresletet (elsősorban a nők részéről), az ellenkező vélemény - hogy tudniillik a "teljes foglalkoztatottságon alapuló társadalom végének" vagyunk tanúi - nem is annyira megalapozatlan. Ám ha feladjuk a teljes foglalkoztatottság politikai célját, akkor vagy alább kell hagynunk az egyenlőség és igazságosság társadalmi követelményével, vagy az országos befektetési viszonyokat jelentősen serkentő, új alternatívákat kell keresnünk. A világgazdaság jelenlegi körülményei között aligha lehet megvalósítani olyan *ársemleges* programokat, melyek felosztanák a csökkenő munkahely-kínálatot, elősegítenék a lakosság széles köreinek tőketulajdonossá válását, vagy a reális keresetektől független és az aktuális életszínvonal fölötti minimálbéreket létesítenének.

Normatív szempontból a "harmadik út" hívei azon liberális irányzat mellé sorakoznak fel, amely a társadalmi egyenlőséget csak a ráfordítás felől vizsgálja, pusztán az egyenlő esélyek kérdésévé téve azt. Ettől a kölcsönvett *morális* elemtől eltekintve azonban a nyilvánosság mindenekelőtt azért érzékeli olyan zavarosan a Thatcher és Blair közötti különbséget, mert a "Newest Left" magáévá tette a neoliberalizmus *etikai* felfogását is.¹⁴ Arra gondolok itt, hogy készségesen elfogadja "a világhiachoz alkalmazkodó életstílus"¹⁵ ethoszát, amely minden polgártól elvárja, hogy megszerezze a "saját humántökéjével gazdálkodó vállalkozóvá" válásához szükséges képzést.¹⁶

(iv) Azok számára, akik nem kívánják áthágni a kettő közötti határt, nyitva áll a "harmadik út" egy másik, offenzívebb változata is, amely arra az eszmére alapoz, hogy a politikának a piac logikája fölé kell rendelődnie: hogy "milyen mértékben kell a piac logikáját 'szabadjáró engedni', mikor és milyen keretek között kell a piacnak 'uralkodnia' - ezek végső soron olyan kérdések, melyeket egy modern társadalomban politikai megfontolásoknak kell eldönteniük"¹⁷. Ez voluntarizmusnak hangzik, ám valójában csak egy normatív javaslat, amely, ha az eddig elmondottak megalapozottak, a nemzetállam keretei között nem ültethető gyakorlatba. Mindazonáltal a jóléti állam demokráciájának meggyengülése és a nemzetállam megerősödése közti dilemma megoldási kísérletei nagyobb politikai egységekre és államfőlötti rendszerek irányába mutatnak, mint amelyek úgy kompenzálhatnák nemzetállam funkcióbeli veszteségeit, hogy közben ne szakítsák meg a demokratikus legitimitáció láncát. A nemzetállam keretein túl működő demokrácia példaként természetesen az EU idézhető. Persze pusztán nagy politikai egységek létrehozása nem változtat a helyi termelési egységek közötti verseny folyamatán, azaz önmagában nem jelent kihívást a piac uralta integráció elsőbbsége számára. A politika csak akkor fog tudni "felzárkózni" a globalizált piacokhoz, ha lehetségessé válik egy olyan infrastruktúra létrehozása, amely képes egy globális belpolitikát fenntartani anélkül, hogy elszakadjon a legitimitáció demokratikus folyamataitól.¹⁸

A piachoz "felzárkózó", menet közben ráhangolódó politika fogalma természetesen nem egy politikai és gazdasági tényezők közötti hatalmi harc képét hivatott felidézni. Valójában a társadalom egészét piaci mechanizmusokkal egyenlővé tevő politika problematikus következményei abban a tényben lelnék magyarázatra, hogy a politikai hatalmat nem lehet a végtelenségig pénzzel helyettesíteni. A hatalom legitim használatának kritériumai különböznek a gazdasági sikerétől; például a piacot, az államigazgatással ellentétben, nem lehet demokratizálni. Sokkal megfelelőbb kép lenne a különböző médiák közötti harc képe. A piacot igazgató politika önreferenciális, amennyiben minden, a piac felszabadítása irányába tett lépés maga után vonja a politikai hatalom *mint* médium párhuzamos önkorlátozását vagy alkalmatlanná nyilvánítását arra, hogy kötelező érvényű közösségi rendeleteket hozzon. Egy "felzárkózási" politika megfordítja ezt a folyamatot; egy ilyen politika reflexív, annak inkább pozitív mint negatív változatában.

Európa és a világ

Ha az előbbi nézőpontból vizsgáljuk az EU eddigi alakulását, egy paradoxonnal találjuk szemben magunkat. Az új politikai intézmények - a brüsszeli hatóságok, az Európai Törvényszék és az Európai Központi Bank - létrehozása egyáltalán nem jelenti a politika jelentőségének növekedését. A monetáris unió az utolsó lépcsőfoka egy olyan folyamatnak, amely utólag, Schumann, Gasperi és Adenauer eredeti tervével szemben, "kormányközi piacteremtésként"¹⁹ írható le szabatosan. Ma az EU egy átfogó kontinentális régiót alkot, amely horizontálisan - a piacnak köszönhetően - sűrű és szoros hálónak alakult, ám vertikálisan egy viszonylag gyenge politikai szabályozásnak rendelődik alá, indirekt módon legitimált hatóságokkal. Mivel a tagállamok átadták a Központi Banknak a pénznemeik fölötti szuverenitását, és így lemondtak gazdaságaik irányításának az árfolyamok alakítása biztosította lehetőségéről, az egységes pénznemmel rendelkező övezeten belül valószínűleg felfokozódó verseny új természetű problémákat fog szülni.

A mindeddig nemzetállamok szerint tagolódó európai gazdaságok különböző fejlettségi fokkal rendelkeznek, és különböző gazdasági stílusok határozzák meg őket. Amíg e heterogén keverékből egy egységes gazdaság nem jön létre, Európa egyedi, még mindig különböző politikai rendszerekbe illeszkedő gazdasági övezeteinek interakciója súrlódásokat fog eredményezni. Ez először is a gyengébb gazdaságok esetében érvényes, amelyeknek bércsökkenésekkel kell majd kompenzálniuk versenybeli hátrányukat; az erősebb gazdaságok a maguk során bérnövekedéstől tartanak. A meglévő, máris vita tárgyát képező társadalombiztosítási rendszerek számára egy nem sok jót ígérő forgatókönyv készül: ezek kormány szintű ellenőrzés alatt maradnak, megőrizve szervezeti különbségeiket. Míg egyes országok az alacsonyabb árakból fakadó előnyeiket féltik, mások a lefele irányuló kiegyenlítődéstől tartanak. Európa válaszában áll: vagy a piac - a gazdasági tevékenység különböző központjai és a különböző társadalombiztosítási rendszerek versenye - útján vezeti le ezeket a feszültségeket, vagy politikai úton

oldja meg őket, kísérletet téve az életszínvonal, munkaerőpiac és adópolitika "összehangolására" és fokozatos, kölcsönös egymáshoz igazítására. A kulcskérdés az, hogy fenn kell-e tartani még egy mélyrepülés árán is az intézményes status quót, amelyben az államok államközi egyeztetésekkel teremtik meg az ütköző nemzeti érdekek egyensúlyát, avagy az Európai Uniónak túl kell lépnie jelenlegi, államközi szövetségi formáján a valódi föderáció felé. A *korrekciós* intézkedések foganatosításához és a *redistribúciót* szabályozó mechanizmusok létrehozásához szükséges politikai erőre csakis e második esetben tud szert tenni.

Európa szekértáborai

A globalizációról folyó jelenlegi vita paraméterei mellett a fenti alternatívák közötti választás mind a neoliberaisok, mind a nacionalisták számára egyértelmű. Míg a meggyôzôdéses euroszeptikusok csak a védôvámrendszerekben és kizárásokban bíznak, különösen most, mikor érvénybe lépett a monetáris unió, a "europiac-pártiak" elégedettek az európai közös piacot kiegészítô monetáris unióval. Mindkettôjükkel szemben az "euro-föderalisták" a meglévô nemzetközi egyezmények politikai alkotmányvá váló átalakításáért küzdenek, hogy a Bizottság, a Minisztertanács és a Törvényszék döntései számára saját legitimációs bázist biztosítsanak. A *kozopolita* állásponton levôk mindhárom párttól távol maradnak. Utóbbiak az európai szövetségi államot kiindulópontnak tekintik egy nemzetfölötti rezsiméből álló hálózat kialakításához, mely, még egy világszintû kormány hiányában is, képes egyfajta globális belpolitikát működtetni.

Am a föderáció- és a piacpártiak közötti központi ellentétet tovább bonyolítja, hogy utóbbiak hallgatóságos szövetséget kötöttek a meglévô monetáris unió alapuló "harmadik utat" keresô hajdani euroszeptikusokkal. Úgy tûnik, Blair és Schröder már nem is áll olyan távol Tietmeyertől.

A piacpártiak szeretnék megôrizni az európai status quót, mert az megpecsételi a megosztott nemzetállamok alárendelôdését egy, a piac által irányított integrációnak. Így a Deutsche Bank egy szóvivôje nem is tekintheti egyébnek mint "akadémikusnak" az "államszövetség" vagy "szövetségi állam" alternatíváiról folytatott vitát: "A gazdasági övezetek integrációjának körülményei között végsô soron megszûnik minden különbség a civil és a gazdasági tevékenységek között. Tulajdonképpen az ilyen különbségek megszüntetése a most zajló integrációs folyamatok célja"²⁰. Innen nézve az európai versenynek meg kell szüntetnie a nemzeti vagyon részeinek számító olyan szférák védelmét szolgáló tabukat, mint például az állami hitelintézetek vagy az állami társadalombiztosítási intézmények, melyeket aztán fokozatosan fel fog számolni. A piacpártiak álláspontja kétségtelenül egy olyan előfeltevésen alapszik, melyet osztanak a nemzetállam "harmadik utat" keresô szociáldemokrata védelmezôi is: "A globalizáció korában lehetetlen megszüntetni az államhatalom korlátozásait; ... [a globalizáció] mindenekfölött a civil társadalom autonóm, liberális erôinek megerôsítését követeli", azaz "az emberek egyéni kezdeményezéseinek és személyes felelôsségtudatának" megerôsítését.²¹ Ez a közös előfeltevés nagyarázza a szövetségek alakulását. A hajdani euroszeptikusok ma a piacpártiakat támogatják az európai status quo védelmében, még ha indítékaik és céljaik különböznek is. Nem felszámolni akarják a szociális intézkedéseket, inkább átírányítani őket a humántôkébe való befektetés irányába - és, tegyük hozzá, nem szeretnék magánkézben látni valamennyi szociális "ütközéscsillapítót".

Így a neoliberálisok és föderációpártiak vitája a szociáldemokrata táborban dúló, a "harmadik út" offenzív és defenzív változatai közötti vitává válik - mondjuk Schröder és Lafontaine vitájává. Ez az küzdelem jóval többről szól, mint hogy az országok eltérô pénzügyi, társadalom- és gazdaságpolitikáját összehangolva az EU be tudja-e hozni azt a hátrányt, amelybe a nemzetállamok kerültek, elvégre az európai gazdasági szférát a közvetlen befektetések és kereskedelmi kapcsolatok sűrű regionális hálójá még mindig eléggé elszigeteli a globális piaci versenytől. Az euroszeptikusok és föderációpártiak vitája mindenekelôtt a körül forog, hogy tagállamainak és azok népeinek, nyelveinek és kultúrájának sokfélesége ellenére az EU szert tehet-e egy valódi állam jellemzôire, vagy inkább az egyezmények neo-korporációs rendszerének foglyja marad.²² A föderációpártiak próbálják kormányozhatóvá tenni az Uniót, hogy lehetséges legyen olyan páneurópai intézkedések és szabályozások életbe léptetése, amelyek lépéseik összehangolására kényszerítenék a tagállamokat még akkor is, ha a szóban forgó intézkedéseknek a javak újraelosztásához vezetô hatásaik is vannak. A föderációpártiak nézôpontja szerint az unió valamennyi bôvítését legitimációs bázisa szélesítésének kell követnie.

A szolidaritás kiterjesztése

Vitathatatlan, hogy a szélesebb körű szolidaritás elengedhetetlen feltétele az olyan páneurópai szintű demokratikus akaratformálásnak, amely legitimálhatja és támogathatja az összehangolt, a javak újraelosztását célzó intézkedéseket. A társadalmi szolidaritásnak, mely mindeztől a nemzetállam szintjére korlátozódott, ki kell terjednie az unió összes polgárára, hogy például a svédek és portugálok készek legyenek kiállni egymás mellett. Csak így lehet azután jogosan elvárni tőlük, hogy egyetértsenek egy nagyjából azonos minimálbér bevezetésével, vagy, általánosabb szinten, egyenlő feltételek teremtésével az egyéni, továbbra is nemzeti jellemzőket mutató élettervek számára. A szkeptikusok kételkednek; azt állítják, hogy nem létezik az "európai nép", amely az európai államot alkothatná.²³ Mindazonáltal egy ország népe az illető állam alkotmánya által válik azzá. Maga a demokrácia sem egyéb, mint a politikai integráció egy jogilag szabályozott formája. Természetesen a demokrácia a maga során az állampolgárok közös politikai kultúrájának létezésétől függ. Ám ez még nem ok a kishitűségre, figyelembe véve, hogy a 19. század európai államaiban a nemzeti öntudat és társadalmi szolidaritás csak fokozatosan alakult ki, a nemzeti történetírás, tömegtájékoztatás és általános sorkötelesség segítségével. Ha a helyi, nemzeti öntudattól egy nemzeti és demokratikus öntudat irányába való elvonatkoztatásra tett történelmi jelentőségű erőfeszítés létre tudta hozni az "idegenek közti szolidaritás" e mesterséges alakzatát, miért ne lehetne kiterjeszteni e tanulási folyamatot a nemzeti határokon túlra?

Kétségtől maradnak még jelentős buktatók. Önmagában egy alkotmány nem lesz elegendő. Az csak elindíthatja azokat a demokratikus folyamatokat, amelyekben azután gyökeret kell eresztenie. Mivel az államközi *egyezmények* egy politikailag *alkotmányos* unióban is tényezők maradnak, egy szövetségi európai állam mindenképpen más formátumú lesz, mint a szövetségi nemzetállamok; nem veheti át egyszerűen azok legitimációs eljárásait.²⁴ Egy európai pártrendszer csak annyiban jöhet majd létre, amennyiben a meglévő pártok országaikon belül megvitatják Európa jövőjét, és eközben ráébrednek a határokat túllépő érdekek létezésére. E vitákat Európa többszörösen érintkező, országos nyilvánosságain keresztül össze kell hangolni; azaz egyszerre kell tárgyalni ugyanazokat a kérdéseket, elősegítve egy európai polgári társadalom kialakulását, saját érdekcsoportjaival, nem-kormányzati szervezeteivel, civil kezdeményezéseivel és így tovább. Ám a nemzetfölötti tömegkommunikáció csak akkor hozhat létre egy többnyelvű kommunikációs kontextust, ha az országos oktatási rendszerek biztosítanak az európaiak számára egy közös alapot az idegen nyelvek ismerete terén. Ha ez megtörténik, egy közös politikai kultúrába lehet majd fokozatosan összefogni Európa közös történelmének kulturális örökségét, mely ma szétszórt, nemzeti jellegű központjaiból fejt ki hatását.

Következtetésként szóljunk néhány szót az e folyamat által feltételezett világpolgárság lehetőségéről. Kiszélesedett gazdasági bázisával az európai állam igen jelentékeny gazdaságok támogatásának örvendhetne, amely elvben bizonyos előnyöket biztosítana számára a világpiacon versenyben. Ám ha a szövetségi terv pusztán egy újabb, az Egyesült Államok hatalmával vetekedő világszintű játékos létrehozását tűzi ki célul, akkor részleges marad, és mindössze egy újabb gazdasági dimenzióval fogja ellátni azt, amit a menedékjogot keresők "Európa fellegráráként" ismernek. A neoliberaisok még ellentámadásba is lendülhetnek, feldicsérve a "piac moralitását" és a világpiacon "előítéletmentes ítéleteit," amelyek végül is már esélyt biztosítottak a fejlődő gazdaságok számára, hogy kihasználják az áraikból fakadó viszonylagos előnyeiket, megpróbálva saját erejükre támaszkodva behozni egy olyan hátrányt, amelyet jószándékú fejlesztési programok nem tudtak felszámolni. Egy ilyen fejlődés dinamikájának társadalmi árától főlősleges is szólanom.²⁵ Ám nehéz cáfolni azt az állítást, hogy a világszinten hatni képes politikai entitásokká váló nemzetfölötti csoportok csak akkor válnak morálisan támadhatatlanná, ha ezt az első lépést - tudniillik a létrejöttükhöz vezető - egy második is követi.

Felvetődik a kérdés, hogy a világszintű politikai cselekvésre képes szereplők kis csoportja továbbfejlesztheti-e a nemzetfölötti rezsim pillanatnyilag laza hálóját egy megreformált nemzetközi szervezet keretein belül úgy, hogy azután lehetővé tegye általa egy globális belpolitika létrejöttét egy globális kormányzat hiányában.²⁶ Egy ilyen politikának a harmónia, nem a Gleichschaltung megvalósítására kell majd törekednie. A hosszú távú cél pedig a kulturális sajátosságokkal szembeni előítéletektől mentes világtársadalom szociális megosztottságának és rétegekre tagolódásának felszámolása lenne.

Fordította: Vincze Hanna Orsolya

Jegyzetek

- 1 R. Münich: Globale Dynamic - lokale Lebenswelten. Frankfurt, 1998.
- 2 R. Cox: Economic Globalization and the Limits to Liberal Democracy. In The Transformation of Democracy? Ed. by A. McGrew. Cambridge, 1977. 49-72.
- 3 L. Brock: Die Grenzen der Demokratie: Selbstbestimmung im Kontext des globalen Strukturwandels. In Regieren in entgrenzten Räumen. Hrsg. B. Kohler-Koch. PVS. Special issue 29. 1998. 271-292.
- 4 D. Held: Democracy and the Global Order. Cambridge, 1995. 99. skk.
- 5 M. Zürn: Gesellschaftliche Denationalisierung und Regieren in der OECD-Welt. In Regieren in entgrenzten Räumen. 91-120.
- 6 A kormányközi tárgyalásokon résztvevők vétőjogára hivatkozva W. Scharpf azt állítja, hogy az ilyen tárgyalások eredményei "az által a szabály által legitimálódnak, hogy valamennyi résztvevőnek jóvá kell hagynia a döntéseket, és senki nem fogja ezt tenni, ha ezáltal rosszabbul jár, mint ha a tárgyalások kudarcba fulladnak". (W. Scharpf: Demokratie in der transnationalen Politik. In Politik der Globalisierung. Hrsg. U. Beck. Frankfurt, 1998. 237.) Ez az érv nem számol az ilyen legitimitáció sem származékos, sem csökkentett jellegével, azaz sem azzal a ténnyel, hogy az államfőltti megegyezések nincsenek olyan szintű legitimitációs nyomásnak kitéve, mint a belpolitikai döntések, sem azzal, hogy a nemzetállam szintjén intézményesített akaratformálási folyamatokat szintén interszjektíve elismert normák és értékek vezérlik, és nem egyszerű kompromisszumkötést, azaz az érdekelt felek közötti racionális alkut jelentenek. Ugyanígy természetesen az állampolgárok és képviselők tanácskozási politikája sem redukálható a szakértői véleményekre. Erről lásd a C. Joerges és J. Neyer által felállított "Európa Tanács-ológia" [European Committee-ology] indoklását (Von intergouvernementalem Verhandeln zur deliberativen Politik. In Regieren in entgrenzten Räumen. 207-234.)
- 7 W. Streeck (Hrsg.): Internationale Wirtschaft, nationale Demokratie. Frankfurt, 1998. 19. skk.
- 8 J. Habermas: Die Postnationale Konstellation. Frankfurt, 1998. 140. skk.
- 9 W. Streeck (Hrsg.): Internationale Wirtschaft. 38.
- 10 World Trade Organization.
- 11 General Agreement on Tariffs and Trade.
- 12 T. Giddens: The Third Way. Polity, 1998. 100. Lásd még J. Cohen and Robert Rogers: Can Egalitarianism Survive Internationalization? In Internationale Wirtschaft. 175-194.
- 13 Zukunftskommission der Friedrich-Ebert-Stiftung (Hrsg.): Wirtschaftliche Leistungsfähigkeit, sozialer Zusammenhalt und ökologische Nachhaltigkeit. Bonn, 1998. 225. skk.
- 14 A terminológiáról lásd J. Habermas: Vom pragmatischen, ethischen und moralischen Gebrauch der Vernunft. In uő.: Erläuterungen zur Diskursethik. Frankfurt, 1990. 100. skk.
- 15 T. Maak - Y. Lunau (Hrsg.): Weltwirtschaftsethik. Bern, 1998. 24.
- 16 U. Thielemann: Globale Konkurrenz, Sozialstandards und der Zwang zum Unternehmertum. In ibidem 231.
- 17 P. Ulrich: Integrative Wirtschaftsethik. Bern, 1997. 334.
- 18 E. Richter: Demokratie und Globalisierung. In Politische Beteiligung und Bürgerengagement in Deutschland. Hrsg. A. Klein - Richard Schmalz-Bruns. Baden-Baden, 1997. 172-200.
- 19 W. Streeck: Vom Binnenmarkt zum Bundesstaat? In Standort Europa. Hrsg. S. Leibfried - P. Person. Frankfurt, 1998. 369-421.
- 20 R. E. Bauer: Offene Bürgergesellschaft in der globalisierten Weltwirtschaft. In Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1999. január 4, 9.
- 21 Ibidem
- 22 C. Offe: Demokratie und Wohlfahrtsstaat: Eine europäische Regimeform unter dem Stress der europäischen Integration. In Internationale Wirtschaft. 99-136.
- 23 D. Grimm: Braucht Europa eine Verfassung? Munich, 1995. Lásd még J. Habermas: Die Einziehung des Anderen. Frankfurt, 1996. 185-191.
- 24 K. Eder - K. U. Hellmann - H. J. Trenz: Regieren in Europa jenseits öffentlicher Legitimation? In Regieren in entgrenzten Räumen. 321-344.
- 25 Lásd a Maak - Lunau (Hrsg.): Weltwirtschaftsethik bevezetőjét és tanulmányait.
- 26 J. Habermas: Die postnationale Konstellation. 156. skk.

- [Bodó Barna: Választás és váltás](#)
- [Jakabffy László: Egy vélemény Biharból](#)
- [Ráduly Róbert: Szövetség az önkormányzatokban](#)
- [Szász Jenő: RMDSZ és médiadiktatúra](#)

- Bárdi Nándor: Választások a két világháború közti romániai magyar kisebbségpolitikában
- A romániai magyar és német népkisebbség parlamenti képviselőinek számadatai kilenc választásról
- Dr. Fritz László: A közigazgatási választások eredményei
- Dr. Fritz László: A Iorga-kormány "interimár-bizottságai" és a magyar nemzetkisebbség
- A Magyar Párt paktumtárgyalása
- [Ugron Istvánnak, az OMP elnökének lemondása]
- Önkormányzati választások 1996-2000. A megyei tanács megválasztása
- A megyei tanács megválasztása
- Önkormányzati választások 1996-2000
- A helyi tanács megválasztása
- Önkormányzati választások 1996-2000
- Polgármesterek megválasztása
- Székely István: Cselekvési alternatívák 2001 tavaszán
- Jürgen Habermas: Az európai nemzetállam és a globalizáció hatásai
- Romániai magyar választók 2000 szeptemberében
- Demeter M. Attila: Negatív és pozitív szabadság, liberalizmus és kommunitarizmus
- Győri Szabó Róbert: A parlamenti pártok és az alapszerződések (1994-1997)
- Horváth Krisztina: A Hasan és Chaush c. Bulgária ügy és a kisebbségi jogok védelme, avagy a muftik törik át a hallgatás falát?
- Varga Attila: Állam és egyház viszonyrendszerének elemzése
- Boga Emese: Az ígéret mint árucikk
- Fákó Péter: A gazdasági növekedés alakulása Romániában (1991-1997)
- A nemzetiségi irodalom válogatott bibliográfiája
- Bognár Zsolt: Róluk, de nélkülük...

(c) Jakabffy Elemér Alapítvány, Media Index Egyesület 1999-2004
Impresszum | Médiaajánlat | Adatvédelmi záradék